

SAOPĆENJE O POVIJESNIM ISTRAŽIVANJIMA RADOVANA JERKOVIĆA

Trpimir Macan

Don Radovan Jerković (1900—50), rođeni Neretvanin iz sela Bagalovića, istraživao je prošlost Donjeg Poneretavlja tj. područja oko donjeg toka rijeke Neretve od Gabele do ušća. Kraj je u prošlosti bio poznat pod imenom Neretva (Narenta), Neretvanska krajina ili samo Krajina. Tačnije, Donje Poneretavlje je dio povijesne Krajine koja je sezala do Cetine. Jerković nije bio po struci povjesničar. Bio je ljubitelj povijesti, volio je zavičaj, i ta se crta provlači čitavim njegovim povijesnim istraživanjem. Otud u njegovim člancima protuslovni podaci, neprovjerenje tvrdnje, ponekad nejasni ili pretjerani zaključci. I tada kada nastoji biti kritičan, osjeća se u njegovu pisanju stanovitna nesigurnost i nesustavnost. No kolik god i kakav god bio Jerkovićev prinos istraživanju povijesti Donjeg Poneretavlja, njegova je zasluga da su se tridesetih i četrdesetih godina pojavili prilozi o prošlosti Gabele, Metkovića, Opuzena i njihove okolice. Taj njegov rad je utoliko važniji jer je upravo povijest tog područja jedan od najslabije istraženih dijelova u povijesti hrvatskog naroda. S toga stajališta treba pristupiti i ocjeni Jerkovićeve rada. To me i ponukalo da napišem ovaj članak. Njime ne kanim pružiti iscrpan, u svim pojedinostima kritičan i konačan osvrt na Jerkovićeve istraživanja. Svrha ovog saopćenja je nešto opširniji prikaz njegovih članaka i priloga, koji će usput biti i prva njihova bibliografija.

Istražujući prošlost Donjeg Poneretavlja Jerković je zalazio u arhive u Metkoviću, Makarskoj, Zadru i Veneciji. Ne znam koliko je građe ondje prikupio, ali mi je poznato da je napisao cjelovitije djelo o povijesti Donjeg Poneretavlja. Unatoč svom nastojanju nisam, na žalost, uspio da vidim taj rukopis pa ga ovdje neću moći ni prikazati. (Rukopis se danas nalazi u don Mirka Talaića, župnika u Orebiću na Pelješcu.)

Jerkovićeve članci i prilozi mogu se po svom sadržaju podijeliti u nekoliko skupina: 1. prilozi u kojima priopćuje izvornu građu, 2. članci i prilozi iz političko-vojničke povijesti i povijesnog zemljopisa, 3. članci iz gospodarske povijesti, 4. članci iz crkvene povijesti, 5. ostali članci. Tim redom ću ih i pratiti.

1. U Metkoviću je do drugoga svjetskog rata postojao općinski (kotarski) arhiv u kojem su bili pohranjeni i stariji dokumenti opuzenske preture. U ratu je savezničko zrakoplovstvo bombardiralo metkovsku luku, skladišta i željezničku prugu, pa je tako jednom prilikom pogođena i općinska zgrada. U ruševinama i ognju propao je arhiv, a preostali dokumenti su završili kao makulatura. Istražujući u metkovskom arhivu Jerković je našao i objavio neke dokumente iz XIX stoljeća. Vrijedniji su, iako mjesnog značenja, dokumenti

iz 1875. kad je u Metkoviću djelovao odbor za pomoć hercegovačkim pobunjenicima i kad su se u graničnom austrijskom trgovištu Metkoviću živo odražavala zbivanja preko turske granice. Pod naslovom: *Metkovići u vrijeme hercegovačkog ustanka 1875. g.*, Jerković ih je objavio u *Hrvatskom dnevniku*, Zagreb 1939, br. 1027. Za mjesne prilike zanimljivi su dokumenti o programu puta bosanskog vezira preko Poneretavlja: *Put bosanskog vezira kroz Dalmaciju god. 1831*, *Napredak*, Sarajevo 1939, br. 9, str. 105—6.

2. Istražujući povijest Poneretavlja Jerković je nailazio na imena područja i pojedinih lokaliteta, pa je pokušao utvrditi njihov položaj ili međe. Tako je u prilogu: *Zažablje. Gdje i kuda se je prostiralo*, *Hrvatski kalendar »Napredak«*, Sarajevo, 1944, 128—134, pokušao odrediti područje Zažablja. Dukljaninovu župu Yabso pročitao je I. Ruvarac kao Žabsko ili Žapska¹ i doveo je u vezu s planinom Žabom na lijevoj obali donje Neretve, odnosno sa Zažabljem, područjem koje se spominje u XVII stoljeću. Kako Ruvarac nije odredio međe Zažablja, to se toga posla prihvatio Jerković hotеći da ih utvrdi za XVII st. i da tako nađe »i prostor stare župe Žabsko iz XII stoljeća« (129). Utvrdivši da se današnje Zažablje proteže krajem jugozapadno od Žabe i da obuhvaća crkvenu župu Vidonje u metkovskoj općini, Jerković je, na temelju literature i izvora,² proširio područje Zažablja i na kraj sjeveroistočno od Žabe. Naime, u spomenutim djelima ubrajaju se u Zažablje naselja: Slivno, Klek, Vidonje, Dobranje, Moševići, Dobrovo, Glušci, Kolojan, Cerovo, Gradac, Čarići, Metković, Dračevo, Doljani, Svitava, Dašnica, Hutovo, Glumina i Dadovići (Batkovići). Njima je Jerković pribrojio i naselje Hrasno pa je neopravdano proširio područje Zažablja na kraj današnjeg Hrasna preko granice unutar koje se nalaze spomenuta krajnja naselja Batkovići, Glumina i Dašnica. Jerković je poistovetio taj sjeveroistočni prostor Hrasna s Gornjim Zažabljem, koje spominje I. Ruvarac, a Donje Zažablje je prema njemu »predjel s obje strane planine Žabe do mora« (132). On ovako zaključuje: »Ovako određeno Zažablje obuhvatalo je sljedeće današnje župe (crkveno-administrativne jedinice): Klepca (brdski dio, jer tri priblatna sela: Nerizi, Gnjišhte i Loznica god. 1465. pripadaju Luci Humskoj), Donje i Gornje Hrasno (sve u Hercegovini); zatim Metkoviće, Dobranje, Vidonje i Slivno (sve u Dalmaciji). Dakle sav kraj oko planine Žabe, te bi to prije bilo neko Oko-žablje nego Za-žablje. Ako bismo htjeli označiti granice, onda bi one bile: dolina rieke Neretve na sjeveru, more na zapadu, rieka Bregava na sjevero-istoku, dubrovačka granica na jugu. Iztočnu granicu s Popovom teže je odrediti, jer se čini, da su nekada i Turkoviće u Donjem Popovu računali u Zažablje. Što više župnik Gradca u Zažablju don Petar Dragobratović, u svojim pregovorima s mletačkim providurom P. Valierom god. 1684. u Opuzenu prima obećanje 'sve zemlje... u brdima Slivna pripast će narodu Zažablja. Tako isto zemlje u Popovu do Velje Međe.' Kako god bilo s točnom starom granicom među Zažabljem i Popovom, mi je sada stavljamo na granicu, koja prolazi preko Popova Polja i dieli kotar stolački od ljubinskog (danas Ravno). Ovaliki prostor Zažablja XVII stoljeća jamačno je dostatan, da sačinjava i staru župu Žabu ili Žabsko XII stoljeća« (132—133).

¹ GZM, Sarajevo 1890, 2—17.

² K. Draganović, O tobožnoj stjepanjskoj crkvi, Croatia sacra VII, Zagreb 1934, 54—55. — R. Jerković, Pastirski pohodi Nikole Bjankovića, Sarajevo 1942, 9—10. — Dokumenti iz arhiva u Zadru i Veneciji.

Raščlanjujući Jerkovićevo Zažablje, opaziti ćemo da je pisac pretjerao određujući njegovo područje i da nije uočio temeljne činjenice širenja pojma Zažablja, što ga je odvelo u nepovijesno domišljanje i neopravdano izjednačivanje područja mletačkog Zažablja s područjem srednjovjekovne župe Žapsko. Ne ulazeći u pitanje kuda se prostirala Dukljaninova župa, treba upozoriti na neke druge sumnje. Podaci biskupskog uzurpatora Dominika Andrijaševića razlikuju Zažablje (Dobranje, Cerovo, Dašnica i Svitava) od Graca (Broćanac, Hutovo, Drijen, Vlaka, Moševići, Vidonje) i Popova (Velja Međa, Hrasno i Turkovići). Podaci iz izvještaja Nikole Bjankovića, ukoliko se odnose na područje Slivna, Metkovića, Dračeva i Doljana, uzimaju stvarno stanje nastalo mletačkim zauzećem tih krajeva potkraj XVII stoljeća. U to područje naseljivali su se turski podanici iz Zažablja, pa se tako ime Zažablja moglo početi da širi i na te krajeve, kamo, zemljopisno uzevši, nije bilo logično da se širi. Moram napomenuti da Mlečani mnogo češće, gotovo redovito područje Slivna nazivaju Slivnom ili Klekom, dok im je Metković u Neretvi (Narenta). U prilog tome ide i u Jerkovića navedeno Valierovo obećanje iz 1684. On je obećao prebjezima zemlju u Slivanjskim brdima. Mislim da iz toga ne treba zaključiti da je Slivno bilo dio Zažablja. Naprotiv, bjegunci bježe iz Zažablja, dakle na drugo neko područje tj. na izdvojeni poluotok Slivno koji nije dio Zažablja. Kada su se oni tu naselili potkraj XVII st., mogao se pojam Zažablja proširiti i na Slivno, iako za to nema potvrda u izvorima osim usamljenog podatka iz 1705. u N. Bjankovića, što može biti uopćivanje neupućenog. Slično je i s metkovskom okolicom uz Neretvu do Gabele koju je P. Garzoni također uvrstio u Zažablje.³ Međutim, upravo taj kraj se odavno nazivao Neretvom (Narenta), a nikada Zažabljem i ulazio je u druge srednjovjekovne župe. No moguće je da su se i tu priljevom novog pučanstva iz Zažablja mogli pobrkati nazivi i po tom ući u Bjankovićev izvještaj kao dio Zažablja (1705), koji podatak nije mjerdavan jer je usamljen, a u Garzonija je to uvrštenje ionako neka opća odredba. Moglo bi se prihvatiti Jerkovićevo određivanje Zažablja oko planine Žabe uz opravdanu sumnju da je čak i od kraja XVII st. moguće u Zažablje utrpiti poluotok Slivno i lijevu obalu Neretve od Gabele do Metkovića. Preostaje da se promotri Jerkovićeve granice prema Popovu i rijeci Bregavi. Protuslovan je njegov zaključak da su Klepci, koji se spominju na spomenutim mjestima, u Zažablju, a da u Zažablju nisu priblatska sela, po položaju bliža planini Žabi. To protuslovlje trebalo je Jerkoviću da neutemeljeno proširi područje Zažablja do rijeke Bregave, dok se granica — prema spomenutim naseljima — može povući jedva do Krupe, pritoka Neretve. Istočna granica prema Popovu, koju nije dokumentarno utvrdio već jednostavno »stavio« u Popovo polje, isto je tako pretjerana. Iz Valierova obećanja jasno je da je Velja Međa u Popovu, a on obećava zemlje, također u Popovu, do Velje Međe. Prema tome, istočna granica Zažablja niukoliko nije ondje gdje ju je postavio Jerković, već bi je — po mom sudu — trebalo povući blizu Hutova, unatoč tome što jedan mletački dokument spominje 1654. sela Gluminu i Batkoviće u Zažablju. Naime, patentom primljeno je te godine 12 sela u Zažablju pod mletačku zaštitu. Lako se može posumnjati da su u tom broju i najbliža susjedna sela iz Hrasna koja

³ P. Garzoni, *Istoria della repubblica di Venezia*, 1705, 561.

su Mlečani pribrojili Zažablju. Ne umanjujući Jerkovićev napor, bilo je potrebno svesti u razumnije granice područje turskog i mletačkog Zažablja.

Na kraju priloga Jerković pobija mišljenje da su Dubrovčani 1699. i 1718. ustupili Turcima dio svog područja i kaže da su Mlečani od osvojenog tla ustupili tampon-hodnike na granici prema Dubrovačkoj Republici.

Nastavljajući istraživanja M. J. Dinića,⁴ koji nije uspio utvrditi položaj utvrde Nebojše (spominju je isprave sredinom XV st.), Jerković je predložio svoje rješenje u članku: *Gdje je hercegov grad Nebojša?*, *Kalendar »Napredak«*, *Sarajevo* 1942, 179—181. U venecijanskom arhivu Jerković je pronašao zapisnik razgraničenja između Turske i Venecije 1721. U zapisniku se spominje mjesto Neboissa na pravcu od Neuma na brdo Žabu. To ga je ponukalo da pođe na dubrovačku granicu u blizinu sela Vidonja u metkovskoj općini, gdje postoji brežuljak Nebojša. Tu je našao nevelike ostatke suhozida i zaključio: »Ove zidine same za sebe ne mogu nam, mislim, biti dokaz opstojnosti nekog grada na tom mjestu. Ipak mislimo, da grad Nebojšu treba ovdje tražiti« (180) tj. kod Vidonja. Taj zaključak je podupro sumnjivim čitanjem mjesta u izvoru »Neboysa Vniterich« kao »Nebojša v Vidonjih«, a što je Dinić pročitao kao »V Vecerich«, tj. u Većeriću, odnosno u župi Vecenike na desnoj obali Neretve, dok su Vidonje na lijevoj obali.

Stara Drijeva su također privukla Jerkovićevu pozornost: *Gabela, Kalendar »Napredak«*, *Sarajevo* 1940, 101—122. U poglavlju »Trgovište Gabela« (102—7), na temelju objavljenih dokumenata, donio je nekoliko vijesti o trgovačkom djelovanju Dubrovčana u Drijevimima i dao kratak pregled gospodara koji su vladali tim krajem (valjda tiskarskom greškom datiran je ugovor Tvrtka s Ludovikom 1351. umjesto 1357). Oslanjajući se na literaturu Jerković je utvrdio slijedeće: po I. Ruvarcu,⁵ da je Tvrtko poslije Ludovikove smrti 1382. preuzeo natrag Hum od Cetine do Neretve, da je porušio Drijeva i sagradio Brštanik; prema K. Jirečku,⁶ da je Neretva pala pod Mlečane 1452; prema V. Klaiću,⁷ da je pala pod Korvina 1465, i prema Č. Truhelki,⁸ da su 1472. Dubrovčani napustili Drijeva. Ruvarčevu mišljenju o godini gradnje Brštanika Jerković će se, kako ćemo poslije vidjeti, oprijeti. U pogledu rušenja Drijeva teško je nešto pouzdano kazati jer u izvorima nema čvrstih uporišta. Tako M. J. Dinić⁹ kaže da o povratku Drijeva pod bosansku vlast nema u izvorima pouzdanih podataka i spominje naumljeni Tvrtkov napadaj na Drijeva 1382/3, ali ništa ne kazuje da li je do njega došlo. Na istom mjestu kaže da je Tvrtko već u listopadu ili studenom posjedovao ušće Neretve. Ne može nam mnogo pomoći ni podatak Neimenovanog analista¹⁰ koji spominje rušenje trgovišta Neretve 1386. Jerković je krivo naveo K. Jirečka, jer u istoj knjizi na str. 182.

⁴ M. Dinić, *Zemlje hercega Sv. Save*, Glas SAN 182, Beograd 1940, 184—187. — Usp. i M. Vego, *Prilog topografiji srednjovjekovne Hercegovine*, GZM NS XII, Sarajevo 1957, 274.

⁵ GZM 1894, 611 i d.

⁶ Kako on navodi u *Istoriji Srba* II, 162 (izdanje 1923).

⁷ V. Klaić, *Povjest Hrvata* IV, 75.

⁸ GZM 1911, 312.

⁹ M. Dinić, *Trg Drijeva*, *Godišnjica N. Čupića* 47, Beograd 1938, 124.

¹⁰ MSHSM 14, Zagreb 1883, 48.

Jireček izričito kaže da je ušće Neretve palo pod Mlečane u listopadu 1465. Mlečani su, doduše, potkraj svibnja 1452. bili u Drijevimima, ali se nisu održali jer su Drijeva bila neutvrđeno trgovište. Tek 1465. Mlečani su zauzeli Drijeva, premda se zbog prolaza ugarske vojske kroz Neretvu na početku prosinca dovodi u sumnju mletačko daljnje održanje u Drijevimima.¹¹ U poglavlju »Tvrđava gabeoska« (108—112), prema Č. Truhelki,¹² Jerković kaže da su Dubrovčani utvrdili Gabelu i da se ona opirala Turcima do 1529. Truhelkin podatak je nedokumentiran i mutan. Kako smo vidjeli, Gabela nije bila utvrđena,¹³ Dubrovčani su trgovište napustili 1472, a prilično su nejasni i odnosi u to vrijeme u Donjem Poneretavlju. Naime, po postojećim podacima ne zna se pouzdano da li su oko 1470. Drijeva bila u mletačkim rukama ili možda u ugarskim, kad je već ugarska posada bila u utvrdi Košu na Posrednici, nizvodno od Drijeva. M. J. Dinić čak kaže da su sedamdesetih godina Turci uspjeli privremeno zauzeti trgovište, a da su ga trajno zauzeli poslije smrti Matije Korvina 1490.¹⁴ Neprihvatljivo je da bi Dubrovčani utvrđivali Drijeva kad su napustili i utvrđivanje Posrednice i samu Posrednicu; nespojivo je to s poznatim odnosima Dubrovčana prema Turcima, a nemoguć bi bio otpor Gabele čak do 1529, kad je Počitelj pao već 1471, a Koš 1490.¹⁵ Sam Jerković je posumnjao: »Da li se je Gabela u istinu tako dugo opirala Turcima i da li je uopće bila tako utvrđena, ne znamo. Nu kakogod s tim bilo, stoji, da je Mustafa-paša, vojvoda Sulejmana II, ovaj kraj osvojio i na južnom gabeoskom brijegu podigao tvrdi grad«. (108) Ponovo je posumnjao na str. 111 prenoseći opis Gabele od Evlije Čelebije,¹⁶ koji je izgradnju gabeoske tvrđave pripisao Kodži Mustafa-paši, zapovjedniku Mehmeda Fatiha: »Po izvještaju Čelebije izgledalo bi da je Gabela pala u ruke Turaka za osvajača Bosne Mehmeda II.« Iako je dva puta bio na pragu kritičkog istraživanja protuslovnih podataka, Jerković ga nije prekoračio već je, također ne provjeravajući, prenio jedan natpis koji su navodno Mlečani našli uzidana nad gabeoskim vratima kad su zauzeli Gabelu 1694: »Im Namen Gottes, des Gütigen und Barmherzigen: Das Göttliche Eingeben hat den Raht des Keyserlichen Divans erleuchtet, dass selbiger zu besserer Versicherung und Gewahrsam der Gränzen wider die ungetreue Franken, nachdem der tapfere Mustapha Bassa dieses fruchtbare Land erobert, hieher eine Vestung bauen und anlegen zu lassen, zumalen ihn darüber der Sieger und Überwinder Sultan Solymän zum Commendanten bestellet. Der Anfang zu dieser Vestung ward gemacht an einem Freitag, dem Tag Gottes, zum Gedächtnis der heiligen Khidir. Dieses soll ein Befestigungs-Platz seyn,

¹¹ S. Ćirković, Stefan Vukčić Kosača, Posebna izdanja SAN 376, Beograd 1964, 180—1, 204, 264. — Dinić, Godišnjica N. Ćupića, 141. — Š. Ljubić, Listine X, Zagreb 1891, 346.

¹² GZM 1918, 168.

¹³ Usp. i Zbornik K. Jirečeka, Posebna izdanja SAN 326, Beograd 1959, 293.

¹⁴ Dinić, Godišnjica N. Ćupića, 141. Tu godinu pisac donosi i u članku »Drijeva« u Enciklopediji Jugoslavije.

¹⁵ H. Kreševljaković, u članku »Gabela« u Enc. Jugoslavije, kaže da su Turci Gabelu osvojili 1526, a da su je podigli Mlečani poslije 1452, što očito ne može biti tačno, jer su je Mlečani mogli podići tek poslije 1465, ako su se održali u Drijevimima.

¹⁶ GZM 1908, 326—8.

und desshalben heißen Sedeislam. In der Mond Keber des 911 Jahrs.«¹⁷ Nešto s tim natpisom nije u redu. Naime, god. 911. na njemu je preračunana kao 1559, a tačno preračunana je god. 1505. kada nije vladao Sulejman. Prema tome, ili je pogrešna godina na natpisu ili ime sultana, a moguće je da je sumnjiv i natpis u cjelini.

Razvoj događaja u Poneretavlju daje pravo E. Čelebiji. Turci su 1471. zauzeli Počitelj i potisnuli ugar.-hrv. posadu u Koš na Posrednici koji su zauzeli 1490. Dubrovčani su se povukli iz Gabele 1472. Dakle, terminus ante quam non pada Gabele je 1472, a vjerojatni post quem non je 1490, koju je godinu prihvatio Dinić, premda je meni vjerojatnije da je pala sedamdesetih godina.¹⁸ Na drugom mjestu¹⁹ i sam Č. Truhelka je pad Neretvanske Krajine stavio potkraj XV st., a zaključak da je svakako pala prije dvadesetih godina XVI st. podupiru podaci o turskom izvozu drva iz Neretve 1508, o gradnji turskog mosta na Bregavi 1517, a i podatak da je Kodža Mustafa-paša pogubljen 918. tj. 1512.²⁰ Značajno je za Jerkovićev način rada da je on sam iste godine (1940) na drugom mjestu²¹ stavio pad Poneretavlja pod Turke u drugu pol. XV st., a 1942. je napisao da je ono palo 1483.²²

To je poglavlje Jerković završio vijestima o pljačkaškim pohodima ga-beoskih Turaka po bližoj i daljoj okolici prema kronici O. P. Šilobadovića.²³

U poglavlju »Gabela u mletačkoj vlasti« (112—117) opširno je opisao, na temelju literature, mletačko zauzeće Gabele 1694, borbe oko nje, razgraničenje 1699. i daljnje događaje do 1718. Pogrešno je datirao rušenje Gabele s god. 1716.²⁴ Poglavlje završava vijestima iz crkvene povijesti Gabele (v. niže).

Prigodom postavljanja spomen-križa na Norinsku kulu, Jerković je objavio propagandnu knjižicu: *Križ na kuli Norinskoj, Split 1934, str. 22*. U poglavlju »Povijest kule Norinske« (9—13) njezinu je gradnju stavio u g. 1500, a po Evliji Čelebiji pripisao je Kodži Mustafa-paši. Po Garzoniju je prepričao mletačko zauzeće kule 1685. i borbe za nju 1686—88. Prikaz kuline prošlosti završio je opisom događaja 1814. kad je od Francuza imenovani zapovjednik kule Frane Nonković odbio da je preda austrijskoj vojsci i uspio predaju odgoditi više mjeseci.²⁵ U poglavlju »Daljnje borbe i konačno oslobođenje Neretve« (15—17) opisao je prelazak Nonkovića iz Zažablja u Neretvu i borbe za morej-

¹⁷ Alter und Neuer Staat des Königreichs Dalmatien II, Nürnberg 1718, 173—4. — V. L a g o, *Memorie sulla Dalmazia, Venezia 1869*, 341, u bilješci piše: »Citluk era stata fabbricata da Solimano, giusta iscrizione esistita in lingua araba, sopra una porta, e veniva chiamata Sedeilan che vuol dire, argine dei Mussulmani, ed anche confine.«

¹⁸ Usp. podatak iz 1479. u MSHSM 25, *Scriptores VII*, Zagreb 1893, 385.

¹⁹ GZM 1911, 323.

²⁰ Na i. mj. 447—8, 450, 458. — K. Gujić, *Narona, Norinska kula i njezini branioci slavni hrvatski vitezovi Nonkovići*, Obzor 1933, br. 23—26. On stavlja gradnju turske kule na Norinu, dakle između Gabele i Koša, u 8. ili 9. desetljeće XV st., a tursko osvajanje Neretve u drugu pol. XV stoljeća.

²¹ *Jadranska straža, Split 1940*, br. 4, str. 151.

²² *Kalendar Napredak, Sarajevo 1942*, 158.

²³ *Starine, Zagreb 1889*, 89 i d.

²⁴ Usp. T. M a c a n, *Iz prošlosti Donjeg Poneretavlja potkraj XVII i na početku XVIII st. (u ovom svesku HZ)*. — Treba napomenuti da je Jerković jednom stavio rušenje Gabele u 1715. (Katolička riječ 1935, br. 27, str. 3), a inače je svuda bilježio 1716.

²⁵ Usp. i Gujić, na i. mj.

skog rata. Pogriješio je stavivši turske napadaje na Slivno u g. 1689. i 1690. mjesto u 1690. i 1691. i proširivši Zažablje do Trebinja. U poglavlju »Župa Metković kroz zadnjih 200 godina« (17—22) saopćio je među ostalim popis metkovskih prezimena po maticama 1734—1834. Popis je nepotpun i ponegdje u rasporedu po godinama neznatno nepouzdan. Neka prezimena Jerković je krivo pročitao, npr. 1734. Ravnanović mjesto Krvavović, 1735. Terapčević mjesto Serapčević, Serapac, 1737. Darlić, bolje Drljić; Parćavac, bolje Prćavac, 1738. Siaković, bolje Šijaković i Sepešić mjesto Repešić, Repeša, 1747. Šparljinić mjesto Šprlić.

Prošlost utvrda u okolici Opuzena Jerković je istraživao u prilogu: *Dvije stare tvrđave na ušću Neretve, Kalendar »Napredak«, Sarajevo 1941, 183—191.* Utvrdu Brštanik spominju srednjovjekovni izvori i kasnije kronike. K. Jireček je²⁶ smjestio utvrdu Brštanik u blizinu istoimenog sela²⁷ kod Počitelja gdje je, prema njemu, danas vis Gradina, a da je tu postojala starija utvrda, može se zaključiti po njegovim riječima da je »kralj Tvrtko obnovio zapusteli grad Brštanik na ušću Neretve.« Na K. Jirečeka se pozivaju i I. Ruvarac²⁸ i M. Dinić.²⁹ Prema njima Brštanik je izgrađen 1383. poslije smrti Ludovika I. Dinić ga smješta u Dubrave, dakle opet prema Počitelju. Protivno tom smještaju i datiranju Jerković, prema Lukareviću,³⁰ kaže da je Brštanik izgrađen 1373. Mjesto utvrde našao je u blizini Opuzena na brežuljku Gradini poviše sela Podgradine, a ime Brštanik protumačio je pučkom etimologijom tj. da dolazi od brežuljka obraslog bršljanom (brštanom). Lukarevićev podatak pobijao je Ruvarac ugovorom Tvrtka s Ludovikom iz g. 1357, po kojem je Tvrtko ustupio Ludoviku zemlje zapadno od Neretve a zadržao zemlje na lijevoj obali rijeke, pa da, prema tome, Tvrtko nije mogao podići Brštanik prije 1383. tj. prije Ludovikove smrti (1382) kada je vratio pod svoju vlast spomenute zemlje. Jerković je branio Lukarevićevo datiranje upravo položajem Brštanka na lijevoj obali gdje nije bilo ugar.-hrvatske vlasti, a u potvrdu da se tu nalazio Brštanik pozvao se i na pučku predaju kojoj je poznato ime Brštanik za utvrdu poviše Opuzena. Lukarevićev podatak o datumu je usamljen. Drugi dubrovački kroničari (J. Resti³¹ i Neimenovani analist³²) uzimaju 1383. kao godinu gradnje, a i M. Orbini stavlja gradnju poslije Ludovikove smrti.³³ Možemo se, dakle, složiti s mišljenjem da je Brštanik sagrađen 1383, iako Lukarević i dalje prati sudbinu Brštanka. Tako on piše da su Dubrovčani 1378. kupili Brštanik od Tvrtka. I neki noviji pisci³⁴ kažu da su Mlečani porušili Brštanik 1380. i da su

²⁶ Die Handelsstrassen etc., Prag 1879, 78—80, odnosno Zbornik K. Jirečeka, n. dj., 293. — K. Jireček, n. dj., 323 (izdanje II, 1952).

²⁷ Selo Brštanik u Dubravama spominje se u XIII st. (Dinić, Godišnjica Nikole Čupića, 117).

²⁸ GZM 1894, 614. U Jerkovićevu članku, valjda tiskarskom pogreškom, otisnuta je g. 1388. umjesto 1383.

²⁹ Dinić, Godišnjica N. Čupića, 117; isti, Brštanik, Hrvatska enciklopedija.

³⁰ Gli annali di Ragusa, Venetia 1605, 65.

³¹ MSHSM 25, Scriptores VII, Zagreb 1893, 171.

³² MSHSM 14, Scriptores I, Zagreb 1883, 46.

³³ M. Orbini, Il regno degli Slavi, Pesaro 1601, 359.

³⁴ I. Danilo, Saggio sopra la città di Naron, Zadar 1860, 155—6. — V. Klaić, Poviest Bosne, 220. — Orbini kaže da ga je poslije porušio isti Tvrtko na molbu Dubrovčana. To Jerković nije prihvatio.

ga Dubrovčani obnovili, što bi išlo u prilog Jerkovićevu mišljenju da je sagrađen prije 1383. Međutim, u Lukarevića ima vijesti koje protuslove njegovu datumu. On kaže da je Brštanik podignut za obranu Slivna, Starih Drijeva i Žabe, a kako je hrv.-ugarski vladar tada držao Drijeva do svoje smrti, to znači da je bosanski Brštanik ipak izgrađen poslije 1382. Dalje Lukarević kaže da je Brštanik izgrađen 1373. kad i Herceg-Novi (na str. 115), a poznato je da je Herceg-Novi podignut 1382.

U pogledu položaja Brštanika mislim da treba dati pravo Jerkoviću. Čini se da se unatoč postojanju sela Brštanika u Dubravama kod Počitelja ne može ondje smjestiti utvrda Brštanik. Sam Jireček spominje »Brštanik na ušću Neretve«. Teško je kazati da su Dubrave na ušću ili da je ondje Počitelj, kad se oni nalaze nekoliko desetaka kilometara uzvodno, uz razmjerno kratku rijeku koja je za veće brodove bila plovna samo do današnjega Opuzena. I J. Resti kaže da je Brštanik bio na ušću: »E per serar l'entrata del fiume di Narenta si fabbricò sull'imboccatura d'esso castello di Barsctanik,«³⁵ ili kad kaže da je 1405. Brštanik bio u dubrovačkim rukama: »posseduto dalla repubblica nella bocca di Narenta.«³⁶ To bi potvrđivale i Lukarevićeve riječi da je Brštanik trebao stražariti Slivno, Drijeva i Žabu. Teško je pretpostaviti da bi se Žabu, a napose Slivno moglo uspješno stražariti nekom kulom blizu Počitelja. Dinić spominje³⁷ luku Brštanika Lovoriku. Nije mi poznato da li je u Dubravama postojalo ili postoji naselje takvog imena, ali bih upozorio da se u blizini opuzenskog Brštanika, na obronku Slivna, nalazi priblatno selo Lovorje. Da li je ono pred nekih 600 godina moglo biti luka i kakva luka — ostaje zasada otvoreno pitanje. I D. Kovačević smješta Brštanik na lijevu obalu Neretve nedaleko ušća.³⁸

Prateći daljnju sudbinu Brštanika Jerković, na temelju literature, opisuje pokušaje kralja Ostoje da ga zauzme (1401, 1403). Tu kaže da je mirom 1405. bio Dubrovniku zajamčen Brštanik, a zatim, ne tumačeći ništa, preuzima od Orbiniya vijest da su Dubrovčani 1450. zauzeli Brštanik od Stipana Vukčića Kosače. Taj podatak je sumnjiv barem utoliko ukoliko su sukobi između Dubrovnika i hercega počeli 1451. Tursko osvajanje Brštanika Jerković, prema Lukareviću, stavlja u g. 1483. Međutim, malo je vjerojatno da je Brštanik tada pao ako se do 1490. održala utvrda Koš na Posrednici, dakle u neposrednoj blizini. Ako su Dubrovčani posjedovali Brštanik i u drugoj pol. XV. st., postoje dvije mogućnosti: ili su ga srušili zajedno s Posrednicom 1472, kada su se povlačili iz Neretve, ili su ga predali hrv.-ugarskim vojnicima kao i započete utvrde na Posrednici (Koš), pa je tako zajedno s Košem i pao 1490 (taj datum za pad Posrednice i Koša donosi i Lukarević). Svakako 1499. Sanudo spominje njegove ruševine.³⁹ Utvrdu na gradini više Opuzena obnovili su Mlečani 1686. i austrijska vojska 1878.

³⁵ MSHSM 25, 171.

³⁶ MSHSM 25, 208.

³⁷ Dinić, Godišnjica N. Čupića, 118.

³⁸ Brštanik u Enc. Jugoslavije. — Usp. i Vego, n. dj., 269. On luku Lovoriku stavlja na mjesto današnjeg sela Lovorja.

³⁹ Arhiv za povjestnicu jugoslavensku V, Zagreb 1859, 55.

Prošlost Brštanika nije, dakle, potpuno rasvijetljena i Jerkovićeva je za sluga da je potaknuo sumnje u općeprihvaćeni položaj utvrde te vrijeme izgradnje i pada.

U istom članku Jerković je pisao i o Košu. Zanj kaže da ga je izgradio Matijaš Korvin poslije 1463. Na temelju podataka u Lukarevića i Donada da Lezze⁴⁰ smješta ga na mjesto današnjeg Opuzena. S Dinićem⁴¹ se slaže u vremenu preuzimanja Koša od hrv.-ugarske posade. Poslije pada Počitelja 1471. i povlačenja hrv.-ugarske posade, te napuštanja Posrednice od Dubrovčana 1472, u Košu se smjestila hrv.-ugarska posada i nastavila dubrovačko utvrđivanje Posrednice. Međutim, Jerković je, prepisavši nešto iz Klaića,⁴² zamutio zbivanja oko Koša 1481. pišući sasvim nejasno da ga je Korvin htio zauzeti, da nije uspio i da je zadržao Koš (189). Kao hrv.-ugarski posjed Koš se posljednji put spominje u srpnju 1490. Te godine su ga zauzeli Turci. Jerković piše da su Mlečani pokušali 1499. i 1500. izgraditi na mjestu Koša svoju utvrdu. Međutim, oznaka »neka punta u Neretvi« (190) i previše je neodređena, a malo je vjerojatno da se odnosi baš na Koš. Mlečani su 1684. na mjestu Koša podigli Fort' Opus (Opuzen).

Jerković je pokušao istražiti povijest utvrde na Osinju na ušću Neretve u članku: *Otok Osinje na ušću Neretve, Kalendar »Napredak«, Sarajevo 1942*, 155—161. Opisao je ruševine i priložio njihov tlocrt. Za utvrdu kaže: »Kaštelu na Gradini ne znamo ni doba podizanja, ni povijesno ime« (156), pa ipak misli da se upravo na tu utvrdu odnosi podatak M. Orbinija⁴³ da su Dubrovčani srušili neku utvrdu 1450. u ratu Dubrovnika protiv hercega Stipana Vukčića. Jerković je, doduše, posumnjao u taj podatak, ali nije pokušao istraživati: »Čudno je ipak, da ga ne spominje ni jedna od povelja (izdanih g. 1444., 1448. i 1454.), u kojima se nalaze popisi svih gradova i utvrđenih mjesta hercegovih. Moguće je i spomenut, ali pod nama nepoznatim imenom« (156). Dok Dinić⁴⁴ misli da je na Osinju utvrdu izgradio 1465. splitski knez Jakov Marcello (Jerković nije ni spomenuo Dinićev rad, iako je morao za njega znati), Jerković misli da se na osinjsku utvrdu odnosi mletački podatak iz 1466.⁴⁵ da bi trebalo podići utvrdu »na školju postavljenom na ušću Neretve« i mletačko obećanje

⁴⁰ Historia Turchesca, Bukurešt 1910, 190—5. Citirano prema F. Šišić, Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473—1496), Starine XXXVIII, Zagreb 1937, 135—139. Za god. 1490. D. da Lezze piše: »In questo, mentre Turchi, come ha predetto, corsero nell' Ongaria et dopo per trattato hebbero un castello che si chiama Narantana ch' è nella fiumara di Narenta, nel qual castello erano cinque cento Ongari, et per denari si dettero, poi dal Turco furono tagliati a pezzi« (135) U bilj. 2 Šišić — prema Thallóczyju, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens in Mittelalter, München 1914, 243 — kaže da je »grad Neretva, kao i sav onaj kraj uz donju Neretvu, pao u tursku vlast još 1482« (139). To je i previše neodređen zemljišni pojam (»onaj kraj«) da bi se mogao zaista odnositi na čitavo Donje Poneretavlje do ušća, tim više što se i podatak D. da Lezze podudara s drugima u tome da je Posrednica pala 1490.

⁴¹ Dinić, Godišnjica N. Čupića, 112.

⁴² Klaić, Povjest Hrvata IV, 133—4.

⁴³ Na i. mj. 383—4. — U Lukarevića (str. 97) spominju se, za rata Dubrovnika s Kosačom, kaštela na Osinju. Ako je ta vijest pouzdana, tada bi na Osinju bilo utvrda već polovinom XV stoljeća.

⁴⁴ Dinić, Godišnjica N. Čupića, 140.

⁴⁵ Ljubić, Listine X, 365.

iz 1469. da će pomoći Vlatku sinu Stipana Vukčića Kosače da izgradi utvrdnu na ušću Neretve, te nastavlja: »Međutim ni Mlečani ni herceg Vlatko ne sagradiše spomenute utvrde, jer tome nije bio sklon tadanji gospodar Neretve vojvoda Žarko Vlatković (...) Knez Žarko složno s Dubrovčanima biaše u to sagrađio tvrđavu u Neretvi i po svom bratu Ivanu ponudio je ugarsko-hrvatskom kralju. Toga radi Vlatko, vojvoda Sv. Save, po poslanicima zapita od Mlečana dvie lađe, da ju sruši, a oni mu 26. prosinca 1472. obećашe jednu, da tim porušenjem odstrani kraljevo oružje iz primorja« (158).⁴⁶ Jerković se priklonio mišljenju S. Zlatovića⁴⁷ da se to odnosi na Osinj. Na kraju članka sam je nazvao kombinacijom svoje tumačenje mjesta iz Thallóczyjevih, Studien etc. gdje se spominje da su Turci pred 1483. zauzeli Brštanik, Posrednicu i Koš. Jerković je tvrđavu Hum, ovdje spomenutu, proizvoljno poistovetio s osinjskom utvrdom »jer se ovo ime priliči ovakvom brijegu, kao što je gradina Osinj« (158) te smatra da je to konačna sudbina Osinja za koji neprovjereno tvrdi da su ga 1472. Mlečani srušili i da je poslije obnovljen. Taj je članak najneodređeniji i najslabiji od svih Jerkovićevih radova, a spomenuti podaci ne daju nam nikakvu sigurnost o prošlosti osinjske utvrde, tim više što je vijest iz 1466. izražena uvjetno.

3. Kad su se Mlečani potkraj XVII st. učvrstili u Poneretavlje, oni su — u skladu sa svojom objavom o podržavljenju od Turaka preotetog zemljišta — preuzeli u državno vlasništvo plodno neretvansko zemljište i zatim ga dijelili svojim favoritima, prvenstveno serdarima i njihovu oružanu ljudstvu te crkvi. Takvih je podjela bilo od osamdesetih godina XVII st. do u XVIII st. više. U arhivu makarske biskupije Jerković je pronašao nekoliko dokumenata o podjelama, a priopćio je, opširno prepričavši, podjelu neretvanske zemlje iz 1719. kao i spor koji je 1755. izbio oko prava na slobodnu upotrebu ribolovišta u članku: *Dioba zemlje u Neretvi u mletačko doba, Napredak, Sarajevo 1940, br. 3, str. 28—30* (usp. i *Malo zemlje i nešto lova, Hrvatski glasnik, Split 1940, br. 277*; uz uvjet plaćanja desetine Neretvani su uživali pravo na zajedničku slobodnu upotrebu pašnjaka, šuma i ribolovišta).

Plodno neretvansko zemljište je u svom velikom dijelu močvarno, pa je od XIX st. do danas prioriteto gospodarsko pitanje melioracija. Ono je i ponukalo Jerkovića da u nizu novinskih članaka prikaže pokušaje melioracije u prošlosti i da potakne nova nastojanja, ne bi li se popravio položaj neretvanskih težaka: *Rijeka Neretva i njezina regulacija, Hrvatski dnevnik, Zagreb, br. od 4. I 1937*. — *Melioracija neretvanskih blatija, Na i. mj., 1940, br. 1594, str. 13—14*. — *O 50-god. regulacije rijeke Neretve, Hrvatski glasnik, Split 1939, br. 136*. — *Neretvanske močvare i nastojanja oko njihova presušavanja, Na i. mj. 1940, br. 81*.

Pored poljodjelstva, temelj neretvanskog gospodarstva je tranzitno trgovanje preko metkovske luke koja je u neku ruku nastavljatelj predaje Narone i Drijeva. O njezinu razvitku u XIX st., uz neke podatke iz XX st., Jerković je pisao u članku: *Povijesni razvoj neretvanske luke, Jadranska straža, Split 1940, br. 4 i 5, str. 151 i 187—9*. Tu je prikazao prilike koje su u prvoj pol.

⁴⁶ Usp. Š. Ljubić, Pregled hrvatske povijesti, Rijeka 1864, 135, i M. Dinić, Zemlje hercega Sv. Save, Glas 182, Beograd 1940, 251—2.

⁴⁷ S. Zlatović, Franovci i hrvatski puk, Zagreb 1888, 44.

XIX st. sputavale razvitak prometa preko metkovske luke (Omer-paša Latas je sredinom stoljeća dokinuo trgovačke povlastice — ubiranje carina — livanjskih i trebinjskih muslimanskih obitelji koje su zbog svojih probitaka skretale trgovanje s jeftinijega metkovskog kanala na Split i Dubrovnik. Otada je trgovanje napredovalo da bi regulacijom korita Neretve 1881—88. Metković postao jedna od najprometnijih jadranskih luka), različite položaje luke, način trgovanja (»preko raštela«) na austrijsko-turskoj granici i sanitarne mjere austrijskih vlasti (dezinfekcija novca u octu, lazaretske drvenjare) do 1860. Pored toga priopćio je podatke o razvitku Metkovića u gradsku cjelinu (cesta Mostar-Metković 1862, nasipanje rukava Neretve ispod Metkovića i dovršenje obale 1871/2, izgradnja trga 1875, izgradnja željeznice Mostar—Metković 1885. i dovršenje pristaništa na desnoj obali 1885) te o prometu robe 1842—45, 1857—60, 1861—63. i 1890—93.

4. Jerković je u nizu priloga obradio prošlost neretvanskih seoskih i gradskih crkvenih župa (Metković, Opuzen, Slivno, Vidonje, Dobranje, Plina, Otrić-Struge, Pasičina, Borovci, Desne, Rogotin, Komin, Bagalovići i Vid), obično po shemi: općenito o župi, opis crkava, groblja i župnog stana, popis župnika i domaćih duhovnika. Ti članci jesu: *Trebinjski dio naše biskupije, List biskupije splitsko-makarske, Split 1936, br. 11—12, str. 149—152, i 1937, br. 3—5, str. 42—44.* — *Župe Neretve, na i. mj. 1937, br. 11—12, str. 122—126; 1938, br. 1—12, str. 26—28, 54—58, 83—86, 105—108, 138—143; 1939, br. 1—12, str. 21—26, 48—52, 74—77, 97 i 112—119* (usp. prikaz A. Crnice u Novoj reviji vjeri i nauci, 1939, br. 3, 235—8; za Metković usp. i *Križ na kuli Norinskoj, Split 1934, 17—22*). Posebno je pisao o crkvenim prilikama u Gabeli u mletačko doba: *Opatija Sv. Stjepana u Gabeli, Vrhbosna, Sarajevo 1942, br. 3—4, str. 83—87.* — *Gabela, Kalendar »Napredak«, Sarajevo 1940, 117—122.* O opuzenskoj bratovštini pisao je u članku: *Bratovština presvetog Sakramenta u Opuzenu iz god. 1759, Katolička riječ, Split 1936, br. 15, str. 6,* a o crkvenim zgradama na Osinju u citiranom članku o otoku Osinju. Jerković je pisao i o makarskom biskupu Nikoli Bjankoviću (1645—1730, biskup od 1695): *Nikola Bjanković, Teslić 1943, str. 45* (pretiskano iz Katoličkog tjednika, Sarajevo 1942, br. 26—38), a iz *Bullettina 1885* (dodatak I, 1—30) nepotpuno je preveo izvještaje i dnevnike (1703, 1706 i 1710) Bjankovićevih biskupskih pohoda po selima makarskog zaleđa i Hercegovine: *Pastirski pohodi Nikole Bjankovića, Sarajevo 1942, str. 40.* (usp. i Vrhbosna, Sarajevo 1942, br. 1 i 2; u knjižici ima više zanimljivih podataka o mjestima, pučkom životu i promletačkoj propagandi biskupa po selima pod turskom vlašću). U tu skupinu idu člančići s ponekim povijesnim podatkom: *Križ u prošlosti Neretve, Katolička riječ 1935, br. 27, i Križ na kuli Norinskoj, na i. mj. br. 26.*

5. Jerković je u članku: *Nestanak starih župskih matica u Neretvi, List biskupije splitsko-makarske, Split 1935, br. 3, str. 17—18,* nesigurno pokušao riješiti pitanje nestanka matica nekih župa. U župnim kronikama Vidonja i Otrić-Struga zabilježeno je da su matice potonule u Neretvi za francuske vlade prilikom prijevoza u Opuzen na pregled. Unatoč toj vjerojatnoj bilješci Jerković je zaključio »da je francuska vlast u Neretvi matice plijenila, a neke možda i uništila. Nisam mogao doznati zašto je to činila i da li se to činilo i na drugim mjestima.« (17) Na drugom mjestu (*List biskupije splitsko-makarske 1936, 149—152, i 1938, 26—28*) on će, naprotiv, na temelju bilješke u

vizitacijskom zapisniku župe Pline iz 1842, nestanak matice pripisati njihovu spaljivanju u kuli na Norinu 1814, dok će K. Gujić (na i. mj.) ustvrditi da je Frane Nonković zastavu i spise zakopao u gabeosku tvrđavu. Jerković nije znao da su vlasti preuzele matice od župnika u skladu s francuskim građanskim zakonima i da se, prema tome, nije radilo o plijenjenju i uništavanju matica.⁴⁸ Poslije odlaska Francuza, metkovske vlasti su 20. XI 1815. uredno vratile preuzete matice metkovskom župniku, a tako su vjerojatno uradile i s maticama ostalih župa, osim spomenutih gdje se može dopustiti neki nesretni slučaj kao prevrtanje brodice na rijeci, kad su one prevožene, ili neki požar.

U kraćem članku: »Ploča« ne Ploče, »Metkovići«, ne Metković, *Sarajevski novi list* 1942, br. 319, str. 6—7, Jerković je branio oblike mjesnih imena Ploča i Metkovići pred već uvriježenim oblicima Ploče i Metković.

⁴⁸ A. Strgačić, Inventar fonda matičnih knjiga Državnog arhiva u Zadru, Arhivski vjesnik, Zagreb 1959, 487.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB